

NOTES SOBRE L'ALBIOL

per ENRIC MOREU-REY

Encarregat de Càtedra a la
Universitat de Barcelona

Prement com a model un territori reduït, el d'un terme municipal, intentaré de retrobar-hi a vol d'ocell, la interdependència de factors físics i humans, en la situació present i en el curs de l'evolució passada.

L'exemple escollit serà el de L'Albiol, establert a la vegada sobre els límits orientals de les muntanyes de Prades, i a la ratlla ponentina del Camp de Tarragona —dintre la demarcació administrativa del Baix-Camp, segons la delimitació de la Generalitat.

Si considerem els factors físics com a veritable infraestructura, la primera característica del terme resulta ser el seu relleu marcat i compartimentat. Els contraforts de les muntanyes de Prades projectant-se sobre la plana creen —en efecte—, dintre els límits de L'Albiol, l'entreforc de tres depressions o compartiments que equivalen a les tres grans divisions de la superfície estudiada si hi afegim, com a quarta fracció, la que és constituïda pel principal dels eixos d'aquest relleu, amb el seu dors o paret posterior.

Les tres depressions són, de tramuntana a migdia: *a*) Samuntà o la Vall de Rescàs, actualment en part la Vall de Mestaca o Riera d'Alcover i Vall del Glorieta; *b*) la Vall de Bonretorn, amb el Torrent de Les Voltes com a eix fonamental; *c*) la Vall de La Selva, origen de la Riera de La Selva.

El bigam muntanyenc és constituït per: *a*) la part liminal de les muntanyes de Prades que serveix de teló de fons occidental al rodal; i *b*) l'espina projectada vers llevant que soporta castell, església, i embrió de poble actual, i a la vegada separa la Vall de Rescàs de la de Bonretorn i prossegueix en un tpèndix més baix a migdia d'aquesta vall. Ambdós esperons principals són en part aïllats de llurs respectius costers per corones de cingles, o «roques».

Un altre relleu formava part històricament del terme de L'Albiol fins fa cent anys, i li serveix ara d'horitzó quan hom mira el Camp de Tarragona des de la Serra del Castell: la Serra de Sant Pere, o Puig d'En Cama, una part de la qual, a ponent: Vall d'Aigua-sana, i gran coma dita del Mas Ripoll, pertanyen actualment als ajuntaments veïns.

Aquest relleu explica una de les originalitats del terme, que apareix al simple examen del mapa; o salta als ulls quan hom arriba a l'indret des dels mu-

nicipis fronterers. Les primeres terres de L'Albiol que hom troba, venint de La Selva o Alcover, arran d'aquests termes veïns, sense solució de continuïtat, en presenten evidentment el mateix aspecte. Pertanyen a la plana o Camp de Tarragona. Si continuem penetrant dins el terme municipal de l'Albiol, no ho podem fer sense ascendir sempre, i seguirem elevant-nos progressivament a mesura que ens endinsarem. El petit nucli creat al redós del castell i de l'església el trobarem majestuosament encimbellat; i, més enllà, quan assolirem el cap del terme, fronterer amb les antigues fites de La Mussara, o L'Aixàbiga de Montral, ja serem a dalt dels cingles de les muntanyes de Prades, aquells que tallen l'horitzó a ponent quan hom es troba a Reus, a Valls o a Tarragona.

L'altimetria confirmarà que, al peu del municipi, tocant als de La Selva i Alcover, ens trobàvem a uns 230 metres d'alçària només, i que el nostre recorregut transversal ens ha portat a prop de mil metres (uns 985, quan el terme traspassa la carretera de La Mussara, a l'altura del quilòmetre 17, amb, per consegüent, un desnivell de més de set cents cinquanta metres al llarg del terme). L'església parroquial es troba ja a 819 metres sobre el nivell de mar, i el castell a 839. A l'antic terme —segons els límits medievals— el desnivell era major encara, car partia de sota 200 metres per arribar a depassar els mil.

Diferències altimètriques majors existeixen a d'altres municipis del país, certament. No obstant això, afegit al fet que molts d'ells són rodals purament muntanyencs, on el contrast climàtic o vegetatiu entre unes alçades de 1000 a 2000 m, posem per cas, no pot comparar-se amb el que estem examinant ara, sovint també, en aquells casos, el nucli o nuclis principals de població es troben més consistentment localitzats a una altitud escollida o una altra. A L'Albiol, en canvi, l'oposició d'altitud resulta més decisiva perquè és més harmònicament repartida; i que quasi tanta importància hi presenten la part planera com els costers intermitjos, com la muntanya propiament dita; i que les zones de poblament, com les de cultiu, s'hi escalonen, o escalonaven, a tots els pisos.

Naturalment el clima, la vegetació, l'economia de L'Albiol es veuràn aixímateix distribuïts segons aquesta característica física fonamental que es resol quasi en dicotomia: calor de plana, i fresca o fred de muntanya, vinya o avellaners a baix, i pinedes o xeixa a dalt, riquesa a la vall, i migradesa als cims.

Dintre els factors físics, cal afegir-hi evidentment el de la naturalesa del terreny i la climatologia. En bona part, la forta inclinació de les vessants fa que hagin estat descarnades per l'erosió, i això explica llur aplicació al bosc com a única possibilitat; al cultiu queden reservades algunes costes de menys forta inclinació, com les de la Vall de Bonretorn i les parts baixes de la Vall de La Selva, i algún planell a dalt dels esperons. Quant al clima, sense tenir dades exactes locals, sabem que participa del micro-clima de les muntanyes de Prades amb un total bastant considerable de pluges anyals, i nevades no rares als cims. Sense oblidar que el terme recull, en un nombre important de fonts, la pluja caiguda a les altituds dominants de La Mussara.

Partint ja d'aquestes dades essencials arribem a una de les característiques del poblament en aquesta petita regió estudiada. Les raons físiques següents: la juxtaposició amb el castell d'aigües de les muntanyes de Prades; la relativa dificultat de desplaçaments interiors ràpids en raó de la compartimentació i la vigorositat del relleu, oposada a una facilitat de defensa i dissimulació en valls encaixades i racons; el fet que el muntanyam de Prades és una barrera que no franquejen els grans camins inter-regionals, encara que el travessessin alguns

camins de transhumàcia o de comerç local; la pobresa relativa del terreny —al menys en mitja costa i les parts altes—, afegides probablement a unes raons de tipus històric o polític: absència quasi total de poblament en temps romans i àrabs a les parts mitjaneres i sobiranes, i el repartiment medieval de les terres, tot això porta com a conseqüència que L'Albiol ha presentat, durant tota la seva història coneguda, l'aspecte d'un terme de masies i ho segueix essent encara fonamentalment, bé que del segle XV ençà dos reduïdíssims nuclis de població han acabat cristallitzant-se: l'un encimbellat, al redós de l'església parroquial i sota el castell, i l'altre a mitja costa, al lloc dit Bonretorn. Cap dels dos però no ha arribat mai a assolir la figura d'un «poble» en sentit estricte. Per això, com a primera característica de geografia humana, podem definir L'Albiol com un terme d'habitat dispers. La història de la seva economia hi ha coincidit en bona part, al llarg dels segles, amb la de les seves cases aïllades.

Per sobre, però, del condicionament físic (relleu, sol, clima) que semblaven reduir la història d'aquestes masies a una simple oposició entre les de dalt i les de baix, uns factors històrics i polítics (amb, evidentment, els aspectes econòmics connectats) han fet que aquesta història es compliqués. La lluita entre la part alta i la part baixa existí certament sempre, amb suplantació de predomini de l'una a l'altra. Però la suma dels factors peculiars explica també com, a gairebé cap època, L'Albiol no fruï ni d'una velleïtat d'independència, ni de simple autonomia, i ha viscut sempre en condició de dependència i segueix participant d'un estatut que quasi podríem anomenar de servitud.

Els factors físics i climàtics restant sense variació sensible, hom pot assistir no obstant a la mobilitat de les condicions econòmiques i demogràfiques. Algunes explicades per la inclusió de L'Albiol en situacions generals (comarcals o nacionals), d'altres, per raons purament locals. En aquests darrers casos participen factors institucionals que modifiquen, de vegades substancialment, la simple inclusió de L'Albiol en els cicles generals. Ho constatem en un ràpid repàs històric.

Del poblament prehistòric no en resta gairebé cap vestigi, encara que les coves i avencs situats a peu de cingle —i amb aigua abundosa— no degueren pas restar sempre inhabitats durant els períodes paleolítics o neolítics i preromans: llurs condicions apareixen massa favorables per no haver estat aprofitades.

Serà alligador de deturar-nos un instant a examinar la situació en període romà. Salvant les necessitats estratègiques, és evident que, aquí com per tot l'imperi, la dominació i el poblament de l'ocupant es limitaren aleshores a les zones de fàcil accés, i fàcilment irrigables. En resten vestigir evocadors encara, a la part baixa de L'Albiol, o millor dit, d'allò que antigament havia estat terme de L'Albiol i que ja no ho és. Per exemple, una torre de defensa, al costat del mas de Montravá, potser sobre l'emplaçament d'una villa romana, al límit mateix de la plana, a la vall estreta ja enmig de la muntanya que s'enlaira.

L'agricultura romana devia haver-se establert, com acostumava, a la zona poc elevada però rica (fins als 350 ó 400 metres) i, excepte per necessitat ben precisa, devia haver abandonat la resta al bosc. Un dels dos o tres topònims locals primitius que han perdurat és precisament el de «Mont Carboner» ben significatiu d'una de les facetes de l'explotació forestal. A l'emplaçament del castell actual, en raó de la seva situació privilegiada, no crec possible que —pot-

ser ja des dels indígenes pre-romans, i, amb tota seguretat després, durant la llatinitat—, no hi hagués existit al menys una torre de guaita.

Potser data d'aquella època el nom mateix del terme, batejant precisament aquesta part alta. Rebutjant altres explicacions imaginades pels erudits: ni diminutiu d'Albi, ni relacionat amb l'alber (populus alba), ni de procedència àrab —com insinuava Manuel de Montoliu—; probablement tampoc d'un sufix pre-romà «alb-» com proposa Josep Iglésies; ni del basc (dialectal «bolu», molí) com inventa una indocumentada, podria certament venir d'un cognom llatí (Albiolus), nom d'un propietari local, com ja recull F. de B. Moll. Em sembla, no obstant que podria cercar-se una explicació més raonable, donat allò que L'Albiol representava en temps romà. Hom no s'adona prou com els nostres temps retroben en molts aspectes (vies de comunicació, densitat i localització de la població, etc.) les circumstàncies romanes. En un Camp de Tarragona similarmet poblat i densament cultivat, els romans devien haver cercat a L'Albiol allò que hi busquen ara els nostres contemporanis: l'aigua. (L'episodi recent més marcant de la història del poble ha estat l'explotació de què ha estat víctima, per part de La Selva, de les aigües de la Font Major. Ja he subratllat més amunt la importància de les fonts del terme.) El topònim L'Albiol devia designar allò que era, i és encara: un dipòsit natural d'aigües amb llur canalització vers la plana, —l'obiol (pronúncia genuïna del mot), la canal (de *alveolu*, que tenia en llatí sentits similars: recipient, canaleta, llit estret d'un riu, etc.).

L'Albiol, aleshores, no tenia personalitat pròpia —deshabitat a la part alta—; era un simple territori, dependent de i per a usdefruit de municipis veïns, on aquests buscarien la llenya, el carbó, la caça; i el dipòsit d'aigües: fonts posteriorment canalitzades. El pla, o la costa jussana, habitats, devien formar part integrant d'aquells municipis. Així ho trobarien les invasions, i ho respecten les etapes —molt poc significatives aquí— dels visigots. En tot cas: enconyiment, recessió del poblament camperol —el de les parts baixes— cap a la protecció d'agrupacions amurallades que podien existir als municipis veïns (La Selva, Alcover), però no a L'Albiol. Així ho devia deixar també la ocupació islàmica. Contrariament als pobles veïns, que ostenten vestigis toponímics àrabs —La Mussara, Alcover, L'Aleixar—, aquí hom troba ben poca cosa, o res: ja he rebutjat l'etimologia atreta per la similaritat amb l'article semita del nom mateix d'Albiol. Resten dos o tres topònims, com La Ràpita o L'Algira (lectura dubtosa) que no són documentats abans del segle XVIII i deuen ser importacions modernes; i el molt discutible també de «Les Borges», del XVII, i ja ara en terme d'Alcover.

Retrocés doncs; a part l'excepció de la missió vigilant del castell, segurament encara simple talaia. La posterior etapa de la història de l'indret comença precisament amb el renovat i essencial paper protagonista de la fortalesa. En efecte: L'Albiol com a terme independent serà creat com a conseqüència d'uns esdeveniments històrics: la ràpida conquesta cristiana al segle XI de les terres planeres tarragonines —i el replegament dels musulmans en el reducte de les muntanyes de Prades.

Quan l'embranchida cristiana amb Ramon Berenguer el Gran neteja, quasi d'una revolada, tot el camp de Tarragona, de Vilafranca fins al Coll de Balaguer, els antics dominadors del país, ara rebutjats, s'atrinxeraren al grandios bastió natural constituït per la muntanya de Prades; i bastiren, o reconstruïren, o s'acontentaren de tornar a posar en condicions uns punts fortificats privilegia-

dament situats —per a la vigilància i per a la defensa. Així el castell de L'Albiol— aixecat probablement sobre una antiga torre romana, esdevingué, juntament amb els castells de Siurana i d'Escornalbou, un dels pilars necessaris del dispositiu de la defensa mora, aculada a les muntanyes de Prades. El de L'Albiol representava a la vegada la primera posició defensiva i un magnífic observatori de la banda llevantina.

El fet repercutí probablement sobre el poblament de la part baixa i mitjana, situades en zona fronterera. I hom imagina com a força probable un territori despoblat —en un *no man's land*, amb l'única excepció del castell i els seus encontorns. El castell de L'Albiol acabà per caure quan caigueren els seus germans: Prades, Siurana i Escornalbou. Una de les darreres batalles en aquest sector, un combat de retirada, potser havia estat lliurat al punt on les tropes cristianes que pujaven des de L'Aleixar i des de la Selva aconseguiren efectuar llur junció: al lloc més baix de la partió dels aiguavessants, contra un enemic que es batia en retirada en direcció de la muntanya, on trobaria refugi. Torno a proposar aquí una simple i fràgil hipòtesi, fonamentada sobre l'estudi del terreny, la tradició mig recollida ja per algun erudit, i l'existència d'un topònim. Car la toponímia ha conservat el record d'un esdeveniment semblant: la gent anomena encara «Coll de la Batalla», el pas de la conca de La Selva a la de L'Aleixar. I l'efemèride que commemora, per força devia haver estat decisiva, i no pas precisament moderna, car el topònim és enregistrat documentalment al menys al segle xv.

A partir del segle xii, el castell —conquerit, i potser molt destrossat, per Guillelm de Claramunt en nom dels sobirans—, ja exerceix novament les seves funcions però aquesta vegada com a aglutinador. D'aleshores data el naixement del «terme». En 1128 al menys, una família en porta el nom: els textos parlen d'un Guerau de L'Albiol. Un tal Joan de Martorell obté del rei el lloc de L'Albiol, l'any 1158, però aquesta concessió no apareix totalment clara probablement es produeix una d'aquelles sub-infeudacions tan corrents—, quan retrobem novament el 1167, un Guerau Dalmau (potser el mateix Guerau citat abans, o un descendent seu), que exerceix les prerrogatives senyoriales a l'indret; i estableix terres i drets.

En tot cas, el fet polític provoca conseqüències econòmiques i demogràfiques: repoblament (a dalt com a baix), rompuda de terres. Es creen unes quantes masies, i uns corrals i unes basses, s'atorguen uns drets de pastura —en algun cas, comunals. Es limita el «terme» (límits dels drets del castell) i, en aquesta primera etapa, s'instaura el predomini de la part alta, senyorial i defensiva, contra la part baixa, encara que més rica.

En raó dels imperatius físics i polítics, la ramaderia devia assolir aleshores un lloc privilegiat, en aquesta única etapa.

L'alterós castell de L'Albiol va ser reconstruït, o potser només restaurat l'any 1164 —paral·lelament doncs amb el repoblament i l'exercici de les activitats senyoriales precitades; i, molt pocs anys després, entre el 1174 i el 1177, es trobava tan estratègicament situat, i, més que tot, el terme oferia segurament tan bones perspectives de riquesa agrícola i ramadera que l'Església el reclamà, i l'obtingué.

En realitat, els comtes-reis, amb la concessió de L'Albiol als arquebisbes de Tarragona, es limitaven a confirmar una precedent donació, del moment de la conquesta de Tarragona, i la fixació dels límits primitius, ben reduïts, del do-

mini arxiepiscopal. El territori tarragoní, l'any 1118, havia quedat inclòs entre les afrontacions següents, per donació al bisbe Oleguer i els seus successors feta per Ramon Berenguer el gran, comte de Barcelona: «a parte orientis in terminio de Tamarit, et de Monte Olivo, sicut descenditur ad mare, et ascenditur per aquam de Aiano usque ad montes, et transit a septentrionali plaga per calcem montius usque ad ipsum engolador de Cabra, et pervenit usque ad ipsum embotum, et ascendit per ipsa cacumina montium de carbonaria, sicut ipsæ aquæ incipiunt vergere ad austrum, et ab occidentali parte transeunt ipsi fines per Montem rubeum, et per collem Balagarii usque ad mare.»

Dintre aquest territori arquebisbal, limitat per Tamarit i Montoliu a llevant, per Cabra a tramuntana, i per Montroig a ponent, s'hi encabia també, i al límit de ponent, L'Albiol, car els «montes de Carbonaria» eren aquests cingles de les muntanyes de Prades que tanquen el terme a l'oest. La donació amb els mateixos límits, va ser confirmada encara el 1151. Això explica perquè, l'any 1177, el rei Alfons donava —no sabem en quines condicions— segurament contra pagament, car els documents diuen que l'arquebisbe Berenguer ho «adquirí», el castell i terme de L'Albiol, «in monte carbonario»; i el fet és confirmat novament per una butlla del papa Celestí III, l'any 1194: pertanyien al capítol de Tarragona el castell i l'església: «castrum de Albiol, quod bonæ memoriæ Berengardus archiepiscopus vester quondam acquisivit; et proposito et canonicis jure perpetuo dedit et tradidit» (...) «ecclesiam de Albiol» ... Els canonges ho havien comprat a l'arquebisbe.

L'encavallament de sobiranes no devia quedar prou definit quan, l'any 1218, el paborde Ramon de St. Llorenç, hagué de recobrar uns drets que posseïa en Dalmau de L'Albiol sobre el castell, —drets heretats segurament d'aquells de Guerau i Dalmau del segle anterior, i que les decisions contradictòries de la reialesa, o les complexitats dels sub-arrendaments, havien permès que subsistissin.

El factor decisiu és que, d'aleshores ençà, i fins al segle XVIII, el senyoriu eclesiàstic s'exerceix, únic i indiscutible, sobre el terme. El «cambrer» o «camerer», de la Seu de Tarragona és anomenat, per exemple, en 1494, «senyor del castell i terme de L'Albiol», —que pertany a la vegueria de Tarragona. En els arxius capitulars, quan es tracta de recensar els bens de la pabordia, els documents no deixen mai de citar «les rendes del Albiol» (any 1333); «A mossen lo Camarer que ha afer lo mes de maig. Primerament li son assignades les rendes del castell del Albiol, e lo castell ab tota sa juredictio ...» (any 1411); «Camerarius sedis Terrachonensis domini (...) ville Reus, et castris et locis del Albiol, del Moster et del Castellveyll ...» (any 1509).

I, sense discussió, el cambrer o paborde de Tarragona concedien l'establiment de terres, deveses, etc., en el segle XIII i després, com ens ho recorden documents posteriors.

Ha restat constància d'aquest domini eclesiàstic secular en la toponímia quasi fins als nostres dies: «lo bosc del Paborde» (de 1495 al final del segle XVIII al menys), «la devesa del Pebordre» (1495).

Si el senyoriu s'exercia sense obstacles a l'interior del terme, no trobava les mateixes facilitats de cara a fora: les relacions restaran tivant amb el poderós veí, el comtat de Prades, amb el qual es mantenia una llarga frontera marcada pels cingles de La Mussara i de l'Aixàbiga-Montral. I on es toquen les fites, s'afronten els homes. La documentació també ho anota, de topades entre el

batlle reial del comtat de Prades, i els representants del senyoriu eclesiàstic de L'Albiol. Vincòe ha copiat dels registres de la cancelleria reial la relació d'un d'aquests incidents que motivà la intervenció del rei, l'any 1313.

Aquesta situació té conseqüències importants per la vida del terme. Certament, els canonges tarragonins accepten l'existència d'un terme, en realitat ja només parròquia. La funció del castell ha variat: ja no és la de capitalitat, si no de simple refugi per persones i bestiar en casos d'alerta.

Al costat de la presència indispensable d'aquest castell —que ell sol no equivalia pas necessàriament a l'existència d'una col·lectivitat—, la primera menció d'una institució amb caràcter aglutinador d'una comunitat ens és donada en el document paper ja citat de confirmació als canonges de Tarragona del castell de L'Albiol, l'any 1194. El text afegeix: amb la «ecclesiam de Albiol», ço que vol dir la parròquia: és a dir nucli de feligresos.

Per a conèixer el nombre d'aquests feligresos, i el nombre i l'antiguitat de les masies, ens manca de moment documentació referent als segles medievals (puix que la més antiga trobada fins ara a la catedral de Tarragona no va més enllà del 1495, i la parroquial, recollida al Palau Episcopal, comença al segle xv). Però partint d'aquests textos liminars entre l'Edat mitjana i els temps moderns, per algunes al·lusions directes en ells contingudes, o per deducció, podem intentar una reconstitució parcial de la situació anterior. S'havia produït, al principi del període medieval, el fenòmen essencial del repoblament. S'havien parcel·lat les terres del terme —un terme, cal repetir-ho, molt més extens que no pas l'actual—; s'havien creat aquestes masies que seran el fet distintiu de la rodalia, i s'hi havien establert els nous pobladors. Cada masia amb la seva *devesa*. La documentació posterior —els capbreus de la cambreria de la catedral de Tarragona— recorda, quan efectua l'inventari dels drets dels canonges, les *deveses* que havien estat establertes segles abans pels senyors: així, quan Joan Bover declara per la seva masia, també reconeix, el 1553, «quandam *devesiam sitam inter terras dicte masie*», i diu aportar com a comprovant el primitiu instrument de l'establiment que data del 1241. Aixímateix, entre els drets comunals, els habitants de L'Albiol confessen que «tenent quandam *devesiam in dicto castro et termino del Albiol*»; i el primer establiment consta com fou concedit per Guerau Dalmau el 1167. A Bonretorn, la *devesa* hi fou establerta el 1223. Ho recorda un document del 1553 que en cita unes quantes més, ja enumerades en un altre capbreu del 1495, i que ens serveixen per a provar d'imaginar raonablement la xifra de masos que devien existir al terme quan començava la seva història medieval; alguns amb el mateix nom, d'altres amb denominacions primitives desaparegudes.

El mas d'Anguera, per exemple, on «*antiquitus erant due mensie separate, quarum altera dicebatur lo mas en Marcho, et altera lo mas den Camus, que nunc est dirruta*». Existia doncs ja el mas d'Anguera (reconstruït però més d'una vegada fins als nostres dies, i consta com ho fou ja al segle xvi), amb el nom d'en Marcó, i havia absorbit ja, al final del xv, un mas d'en Camús, derruït al xvi.

El mas d'en Gabriel Andreu, a Bonretorn (l'any 1495), «*antiquitus vocabatur den Arnau*» (o d'en Arau). Hi havia també dos masos anomenats d'en Banús: l'un pertanyia a Bertomeu, l'altre a Joan Banús. Ambdós tenien «*antiquitus*» noms diferents: la primera d'aquestes masies es deia Mas d'en Joan Bover de la Vall, l'altra Mas de la Fusina.

Maria Clariana, també l'any 1495, posseïa una masia a la Vall de Bonretorn, que s'anomenava antigament Mas d'en Carcasses; i una casa a Bonretorn mateix que, anys abans, havia estat la propietat d'un tal Bernat Arnau.

D'altres cases devien haver conservat molt de temps el mateix nom, i pertant a la mateixa família. La lectura del capbreu del 1495 dóna la impressió que la majoria dels masos existents aleshores havien estat fundats molt abans, i, si no exactament i amb les mateixes pedres —car els segles, les lluites intestines i forasteres, els flagells de tota mena, s'havien abatut aquí com pertot i havien provocat forçosament solucions de continuïtat a les famílies i en els edificis—, al menys als mateixos emplaçaments.

Durant l'Edat mitjana sembla que es mantingué doncs la mateixa quantitat de masos —potser més i tot— que els que arriben al final del segle xv. I el fet s'adaptaria a una llei biològica i quasi aritmètica de la quantitat òptima de les cases que poden viure normalment en un espai donat, i donades les mateixes circumstàncies de cultius, de mà d'obra i utilitatge, que no variaren pas fonamentalment entre el segle XIII i el xv.

Al 1495 les cases o masies semblen ser les següents: Anguera (antigament Marcó i Camús), Agràs, Mateu Arnau, Andreu (potser dos masos diferents, l'un era anomenat antigament Arnau), Baget, Barberà, Bassar (propietat aleshores d'un Roig, el nom es troba a punt de desaparèixer), Batlle, Banús (dues cases diferents: antigament masos de Fusina i d'en Bover), Bonretorn (que sembla que primitivament era un sol mas), Borràs (altre nom condemnat a desaparèixer; era propietat d'un Roig), Clariana (dues cases: Arnau, i Carcasses antigament), Cisterer, Cogull, Ferreria (aleshores ja de P. Guasch), Garramell (amb un Jaume Masdeu com a propietari, que li llegarà el nom), Julià (amb un Montserrat com a propietari), un antic mas de M. Roig, dit també Juncosa, Mallafre, un antic mas de Goyo propietat d'un Bernat Masdeu, un antic mas de Cardona pertanyent aleshores a J. Masdeu, un antic mas de Barta pertanyent a J. Masdeu, el mas de P. Masdeu, l'antic mas Alzina aleshores d'un Pàmies, l'antic mas de Canela també d'un Pàmies, tres masos de Pere (Bertomeu, Antoni i Joan; l'un d'ells antigament d'en Massó), Peoner, el mas de Puigdàlber propietat d'un Montserrat, el de Queralt, el mas Roca propietat d'un A. Batlle, l'antic mas de Vidal aleshores d'en G. Roig, l'antic mas de Timor o Tiriac, i el mas de Veciana.

En tot unes 39 masies, o potser 36 masies i quatre o cinc cases ja a Bonretorn. Cal anotar el fet que el terme de L'Albiol, coincidint amb el de la parròquia, comprenia aleshores ja part del de Samuntà (que actualment ha passat en la quasi totalitat a dependre d'Alcover), perquè els masos Vidal-G. Roig, el de Queralt, i possiblement algun altre dels citats al capbreu, pertanyien a aquesta demarcació ara desapareguda de Samuntà. Els límits del terme s'extenien també més a migdia, per la banda de la partida dita ara del mas Ripoll en terme de La Selva, i sobre terres de L'Aleixar, d'Almoister, o de Castellvell, en el lloc anomenat d'Aigua-sana i fins a tocar a Reus. Tot plegat, però, no arribava pas a representar sis o set masies de més. La xifra de masies del 1495, que és amb molt poca diferència la del 1553, la considerem vàlida també per a aplicar-la als segles medievals; i la retrobarem quasi intocada al final del segle XIII. Cal fer una única reserva: el desdoblament *in situ* d'algun mas en període de creixement demogràfic.

Lentament, aquest municipi constituït per masies aïllades veurà crear-se, al

costat de l'església parroquial, un petit nucli —redüidíssim— d'edificis. L'aglomeració (si l'exigüitat de la cosa permet una semblant denominació) ja s'ha materialitzat al final de l'Edat mitjana, i, molt probablement, datava de bastant d'anys enrera. En efecte, l'any 1553 se'ns parla d'una «plaça» de L'Albiol: un tal Mateu Ortoneda hi tenia una casa, amb cisterna. El mot «plaça» indica aquí una realitat, no fruit d'un urbanisme gratuït, sinó d'una funció específica: es tractava de la plaça de vendre, lloc de reunió dels pagesos vinguts dels quatre cantons del municipi i potser d'algun poble veí. Al costat d'aquesta plaça, davant o al costat de l'església —i gràcies a la molt relativa seguretat dels temps—, hi ha qui s'hi ha construït una casa. L'aglutinació d'un nucli a l'empar de l'església conegué potser més d'una temptativa avortada. Unes cases aixecades al final del s. xv o a la primera meitat del xvi constaven com a derruïdes el 1553.

Aquestes escasses mansions —tres o quatre com a màxim, juntament amb l'abadia, o rectoria —citada el 1738 només—, constitueixen aleshores —i han constituït fins als nostres dies reconstruïdes, l'embrió de poble —que no passa d'embrió—. Al segle següent (anys 1656, 1664), però referint-se a una situació existent als anys finals del segle xvi, les fonts documentals esmenten «les cases de L'Albiol» —que són Cal Cavaller, construïda al costat de l'abadia, Cal Vallverdú de Dalt; i que retrobem encara, augmentades, al final del xviii (1738, 1788). Dues o tres cases prop de l'abadia arriben a ser anomenades «carrer de l'abadia» (segle xviii). Els documents ens parlen rarament del «poble», sinó generalment d'unes «cases» només, car el poble pròpiament no ha existit mai. També hom parlava d'un «carrer» a Bonretorn, el 1678, i sabem que no hi havia més qu'un nombre exigü d'edificis car bé que compost de diferents «cases» o famílies, encara un document de final del xvi ho designa com «la casa» de Bonretorn. Si, de vegades, a partir de mitjan segle xvi, els textos es refereixen a «la vila» —quan no es tracta de la col·lectivitat («garriga de la vila») — podria interpretar-se —sense gaire probabilitat— com que a les «cases de l'Albiol» devia afegir-s'hi des d'aleshores un local o casa de reunió del comú. Com el definia un rector del segle xvi (a. 1584), L'Albiol era doncs, i segueix essent, no un poble, sino un «terme grandíssim, i tot de masies separades».

La col·lectivitat no deixava, però, de manifestar-se. Ja hem vist que l'any 1167 havia adquirit del senyor el dret a una devesa comunal. També existia el bosc comunal, i altres drets i terres pertanyents a la Universitat o comú de L'Albiol.

Aquest feia sentir la seva veu —¿fins a quin punt escoltada?— per l'intermediari dels seus representants elegits: al final del segle xv, els jurats. El 1494 els dos jurats de L'Albiol eren Jaume Banús i en Bertomeu Pere. Al costat d'aquests dos rectors de la col·lectivitat, també es reunien per a ser consultats els caps de família, o prohoms. L'any següent, 1495, els «proceres» de Bonretorn eren Bernat Paoner, Mateu Arnau i Francesc Clariana, —i això sembla confirmar com a baix a Bonretorn també, com a dalt a l'església, un petit nucli s'havia constituït ja, que persistirà fins als nostres dies, i que devia comprendre aleshores tres cases només. Ells, i els caps de casa dels masos de la Vall de Bonretorn —Gabriel Andreu pel mas d'en Arnau, Joan Montserrat, i Anton Masdeu—, confessen terres i una devesa en aquesta vall; i recorden el document primitiu de la concessió, potser a una sola masia aleshores, i que datava del 1223. Devesa i terres que també presenten doncs el caràcter de comunals, al menys per als habitants d'aquesta porció del terme.

L'administració de la justícia en primera instància en nom del senyor eclesiàstic era encomenada, aquí com arreu, a un batlle. En 1584, el «batlle del Albiol» era en Gaspar Mallafré. Jaume Bover era el batlle del castell i terme de L'Albiol en 1590. El 1628 ho era un tal Ramon Batlle, fill de Damià Batlle, de la Vall de Bonretorn; i és possible que el cognom que portaven procedís precisament de les mateixes funcions exercides per llurs avant-passats.

Existeix doncs el municipi, i existeix la parròquia. No solament això: hem vist com en incidents aïllats reben protecció contra un potent veí, primer senyorial i després reial, el Comtat de Prades. Aquest és l'aspecte positiu.

L'aspecte negatiu consisteix en el fet que L'Albiol quedava juxtaposat per altra banda a uns termes com el de La Selva, que mantenien els mateixos lligams de dependència amb el capítol de Tarragona. El fet explica segurament els dos fenòmens essencials i característics: el perquè no ha estat mai creat un «poble» de L'Albiol, i la situació d'inferioritat, de submissió que sempre, a part la curta etapa senyorial proto-medieval, caracteritzarà la seva relació envers els seus poderosos veïns, i especialment amb la vila de La Selva.

En efecte, en el moment —principi de l'Edat-Mitja— on hauria calgut crear muralles, sagrera i dipòsits, cellers i premses, per a la protecció, recollecció, transformació, control, etc., dels productes dels drets senyorials, no calia que el capítol de Tarragona ho fés en el terme de L'Albiol (si ho hagués fet, hauria creat el «poble», on haurien confluït artesans, etc.), puix que l'estructura necessària ja existia i es perfeccionava a La Selva, i que —de més— la major densitat de riquesa imposable de L'Albiol es trobava precisament a les terres baixes, més properes a La Selva. A La Selva, per exemple, hauran d'anar a parar els raïms de L'Albiol, abans de l'establiment tardà de premses als masos. No para aquí la cosa: les millors terres —les terres baixes— de L'Albiol seran adquirides pels acabalats de La Selva, i, més tard, de Reus; les pedreres de L'Albiol, llogades o comprades per gent de La Selva ja a l'edat mitjana, la pedra tallada pels picapedrers de La Selva, exportada per capitalistes de la mateixa vila. Els rectors de la parròquia de L'Albiol no seran gairebé mai fills del terme, sinó nadius de La Selva o d'altres pobles del pla...

El repartiment de les superfícies cultivades, i la història mateixa dels cultius acabaria donant les mateixes conclusions, si es poguessin estudiar amb detall. Una panoràmica breu ja esbossa l'oposició entre les terres pobres de la muntanya, i les més riques del pla o mitja costa.

Dels temps medievals, amb poquíssimes dades, només havíem pogut imaginar la predominància de la ramaderia, sobre tot a la zona alta. Tenim, en canvi, unes indicacions més precises per al segle XV i XVI, que podem comparar amb les dels nostres dies. Els documents donen la impressió que la introducció massiva de l'avellaner data precisament d'aquella època (final del XV); consten aleshores nombroses plantacions noves. Un resum de mitjan segle XVI ja confirma la importància del cultiu en tota la part baixa (uns mil jornals per tot el terme). Les altres produccions sobresortints són els cereals: blat i ordi (unes 600 quarteres), el vi (prop de 400 carretades) naturalment quasi tot el pla i a mitja costa —però els topònims actuals demostren que arribà més asunt que no pas ara (existien vinyes abandonades, o velles, ja al segle XV, pels voltants dels 820 metres d'alt.), les faves (més de 155 quarteres?) i el roldor que ocupava, aleshores, el primer lloc de tots els cultius, amb prop de 1300 quarteres. Els documents, aquí com per tot, subratllen la riquesa d'algunes finques de la zona

baixa i mitja, i la pobresa de les masies de «damunt les roques» que collien cereals, pomes, i aglans justos per al consum propi, i només roldor per a vendre. El panorama anirà canviant: el roldor desapareixerà en els temps moderns: i la seva eliminació significarà una calamitat suplementària per a les masies de dalt, que en produïen bastant. L'avellaner, al contrari, augmentarà el seu rendiment i enriquirà precisament la zona ja més privilegiada. La mecanització contemporània produeix el mateix fenomen: se n'aprofita més la zona ja de sempre afavorida, i no la pot utilitzar —o la rebutja, la part alta. L'any 1969 a la darrera masia no abandonada de la Serra del Castell, refusaven encara tos-sudament d'adaptar-se a tota nova tècnica i segaven a mà.

En conjunt, la situació actual és la següent: unes 460 hectàries dedicades a l'avellaner, unes 70 als cereals, unes 80 a la vinya. Venen després l'olivera, el garrofer, etc. Però, naturalment, la major dedicació és al bosc i l'ermet (1.500 Ha.), absolutament majoritaris a les zones altes —en terres, algunes, perdudes per les pastures.

No cal dir que la indústria és actualment inexistent. En el passat, les temptatives d'implantar indústries tingueren lloc precisament en els territoris que passaren després a dependre dels municipis veïns: per exemple, els molins paperers, fariners i de batan establerts a la Vall del Glorieta. L'única activitat aliena a la ramaderia o a l'agricultura ha estat l'extracció de minerals, i les millors mines estaven incloses en els territoris que foren segregats de L'Albiol al segle passat.

L'evolució del poblament si no és factor realment característic serveix al menys de contrast i comprovació dels altres factors. Caldria deturar-se sobre certs punts originals. Malauradament un estudi complet no és possible: els documents que ens podrien donar una idea de l'evolució del poblament, o manquen, o resten molt subjectes a caució; o bé de vegades es refereixen a la parròquia, de vegades al terme, i ambdues d'aquestes divisions han sofert, al llarg del temps a partir de l'Edat mitjana, considerables variacions en llurs límits.

Caldria afegir, doncs, quan és possible, un mètode més llarg, però més segur, per a l'establiment de llistes de poblament: l'estudi del nombre de cases existents i habitades a cada època. Aquesta recerca efectuada sobre les masies de L'Albiol m'ha portat a acceptar una conclusió que, de primer antuvi, em semblava incongruent perquè contradeïa allò que he trobat a d'altres comarques: una persistència bastant constant, secular, dels masos existents i habitats, i, per consegüent també, del total dels habitants. Amb una reserva només, ja expressada: el fet que alguns masos siguin desdoblats, fenomen degut a raons demogràfiques, però també econòmiques i estratègiques.

És cert que, en primer lloc, el resultat es refereix a grans cicles centenaris quasi, —i admet doncs (i la documentació ho confirma) uns daltabaixos i unes repeses importants intermediàries, en cicles reduïts— responent a una constant biològica. En segon lloc, i sobretot, que els meus càlculs, en el cas de L'Albiol, a causa de la manca de documentació, només parteixen de les acaballes del segle xv; i deixen de banda, forçosament, aquells períodes on es marquen amb més vigor les fluctuacions del poblament: els segles medievals, xii al xiv.

Del segle xv ençà, hom pot considerar que la població de L'Albiol ha restat relativament estable —amb una lenta evolució a llarg terme consistint en un

auguent, fins a la meitat del segle passat, el XIX. I una disminució progressiva, però més ràpida, sobre tot cap al final, amb la despoblació accelerada en els anys contemporanis nostres, sense arribar —que no pot arribar—, al despo-blament total, en raó mateix de la situació ambivalent del municipi, a la ve-gada pertanyent a la plana com a la muntanya.

En gros, les xifres serien les següents: Si, considerant la quarantena de masies i edificis existents al final del segle XV, els apliquessim el coeficient multiplicador adoptat generalment de 5, obtindriem un total de 200 habitants per al terme i la parròquia d'aleshores. Ja diré perquè empro el temps condicional. Repeteixo que retrobem la mateixa quantitat de masies, amb poques variacions, durant els segles següents XVI i XVII. I, repeteixo, que això no fa obstacle a les crisis curtes: com la de la primera meitat del XVII —cap a l'any 1628, on la pesta arribà a eliminar famílies vingudes de França— (com els Laborie, després Llaberia), a prendre el relleu. I, al final del segle XVIII, re-troblem més o menys la mateixa quantitat de masies o cases.

El 1787 el cens oficial dóna, per al terme, la xifra de 363 habitants. L'any després, un document que es refereix a la parròquia enumera 33 masies disse-minades, i 14 cases agregades (les que volten l'església i les tres Bonretorn). El document precisa que hi viuen 308 habitants, i els detalla. És possible que el document parroquial oblidí dues o tres cases. D'altra banda, la parròquia abarcava, ja aleshores, un territori diferent del terme municipal.

Allò que ens sembla més remarcable del document és que, en aquest cas inductable, el coeficient d'habitants per casa és bastant més elevat que allò que hom considera generalment normal, i que ens trobem lluny dels 5 habi-tants per casa o per foc de molts historiadors, i encara més del 4,5 d'altres (jo mateix en altres ocasions), que, volent filar més prim, han considerat més realista. A L'Albiol, el 1788, el document demostra que existeix un promig de 6 i mig habitants per casa.

Aquesta indicació em sembla que potser caldria aplicar-la als segles an-teriors. I així —eliminant totes les dades dels censos, sempre discutibles— considerant només el nombre de cases o masos, arribariem a la conclusió que la població de L'Albiol hauria restat quasi constant del final del segle XV al final del XVIII, i només hauria experimentat uns augments importants durant l'Edat mitjana (durant la qual doblà probablement la xifra d'habitants) i du-rant el segle XIX. Durant els segles d'estancament relatiu de la població, caldria subratllar —si tinguessim temps i espai— un desenvolupament molt tancat (endogàmia), i com es repeteixen els mateixos cognoms a moltes masies (els Masdeu, per exemple).

La població segueix augmentant paulatinament durant el segle XIX —el 1845 assolia ja 385 habitants—, fins a la data fatídica del 1854, que veié la reducció del terme als límits actuals, amb la segregació de diferents zones, algunes de molt riques i poblades, que vingueren a engrossar els termes veïns: la Vall de Samuntà, o del Glorieta, que passà a Alcover; una part de la Vall de La Selva que quedà definitivament adscrita a aquest darrer poble, les partides de l'Aigua-sana, i del mas del Borbó que foren afegides al terme de L'Aleixar, d'Almoster i de Castellvell. El resultat queda clarament reflectit en el cens posterior: l'any 1857, a L'Albiol ja només li quedavem 287 habitants: cent de menys, més d'una quarta part. Un lleuger augment al final del segle, 1885-1887; un primer retrocés a la cruïda de les centúries (277). Una darrera recu-

peració el 1910, per a iniciar de seguida després la davallada: 259 el 1920, 220 el 1930, —per a arribar als 147 del cens oficial de 1957, o 109 el 1967; les darreres estimacions donarien uns 160 habitants al terme el 1970.

Si aquesta xifra darrera coincideix amb una realitat tindriem una manifestació, per primera vegada (a part l'any excepcional que seguí la guerra civil) que la davallada s'hauria acabat per L'Albiol.

El canvi de tendència no és segur: finsi tot a la zona baixa —la de la plana, la de l'avellaner—, és evident que les terres no solament no s'abandonen, sinó que augmenten en rendiment; però això no repercuteix pas obligadament sobre la xifra de població: la facilitat de les comunicacions: camins-pistes sense dificultats que segueixen les valls de La Selva i del Glorieta així com la carretera modernament arreglada i asfaltada que segueix la Vall de Bonretorn, la popularització de la mecanització (motocicletes, ciclomotors, tractors, etc.), i la proximitat de dos nuclis de població que presenten totes les facilitats, Alcover i La Selva, tot això fa que els posseïen i fins els que menen les terres baixes van a residir a aquestes dues viles i, des d'allà, segueixen conreant les terres de L'Albiol on es poden desplaçar en pocs minuts.

Es clar també —i també ho he pogut comprovar personalment—, que hi ha altres casos on el propietari deixa la casa a masovers vinguts d'altres terres. Expliquen l'augment de la població aquestes famílies prolífiques de masovers vinguts de las terres del centre i sud d'Espanya (Andalusia i Extremadura: masos de Vallverdú, del Sord, de Baget, ...).

L'estudi del poblament, com l'economia, les institucions, al llarg de tota la història, mostren com han estat oposades l'una a l'altre les dues integrants del terme: la part subirana a la part jussana. I la tendència centrífuga de la segona. Les exigències medievals (protecció oferta pel castell) havien donat la primacia a la primera. Així es bastí també allà dalt l'església parroquial, i la presència de l'edifici féu pressió contra tota devallada del centre moral del municipi, afegit al fet que més «indígenes» eren i es sentien els habitants de dalt que els de baix. Tot això explica, modernament encara, la construcció de l'escola.

La contradicció entre la situació tradicional i les necessitats reals venia de molt lluny. És significatiu el fet que el batlle de L'Albiol, ja al segle XVI, havia de tenir cúria certs dies a la Tira d'Agraç, és a dir a l'una de les fites més baixes del terme, a la seva part oriental; o que, en tot cas, es reunissin batlles de la rodalia al Roure del Consell, a mitja costa.

A partir de la demolició del castell, a mitjan segle XVII (ordre donat el 1654), la part alta només ha conservat artificialment, per rutina administrativa i eclesiàstica i per l'absentisme de baix, una capitalitat que li negaven tots els altres factors: la importància o l'extensió dels cultius, la densitat del poblament, etc. L'escola, pocs anys oberta, ha hagut de tancar-se ara per manca d'alumnes, dalt. Els de baix aniran fàcilment a La Selva o Alcover.

¿Qué reserva el pervindre a L'Albiol? Del punt de vista institucional una de les possibilitats seria la culminació del procés secular que ha mantingut L'Albiol en l'estat d'una «colònia» econòmica dels seus dos poderosos veïns, i especialment de La Selva. De la mateixa manera com fa cent anys La Selva es va annexar una de les majors i més fèrtils de les partides de L'Albiol, i darre-rament s'ha emparat, triomfant d'una batalla legal on totes les armes estaven a la seva mà, de les aigües de la Font Major, així també la potència colonit-

zadora podria (si Alcover ho permet) acabar lògicament absorbint la totalitat d'un territori que no ha conegut mai una veritable independència perquè no ha fruit mai de serveis complets; i que ara, sense comerç, sense artesanía ni la més elemental, sense escoles, sense metge, s'ha de veure condemnat a desaparèixer de l'inventari administratiu, com centenars d'ajuntaments muntanyencs més (com ha desaparegut el seu veí La Mussara).

Una solució improbable de recanvi consistiria en que la recuperació possible de la franja baixa, al límit de terme i al llarg de la carretera i del ferrocarril, pogués cristallitzar en un nucli poblat, per ara no existent, i creat de nova planta, on aniria a raure una capitalitat d'ajuntament per fi traslladada a la zona viva, abandonant la zona alta al seu destí, i descartant Bonretorn, al límit de les dues zones, per massa enlairat encara. Una tercera solució intermitja, tan artificial com la present, permetria la persistència de la unitat administrativa *in situ* gràcies a la pressió d'una població temporera (els estiuejants), amb una permanència reduïda que mantindria la ficció del «poble» actual.

Quant al futur econòmic, aquest en canvi no ofereix dubtes: en una situació que recorda molt l'estructura romana, com la recorden, repeteixo, molts aspectes del nostre final de segle una mica pertot (autopistes seguint el trajecte de les *viæ*, concentració urbana, abandó de les zones de cultiu pobre, etc.), la part alta de L'Albiol està condemnada a retornar a allò que era abans del poblament medieval: reservada a reduïdes missions productives: bosc, menys i menys apreciat; torre d'aigües, missió principal; i zona d'esbarjo: caça, i «villegiatura» o turisme local. Aquest turisme ha creat, els tot darrers anys, xalets d'estiu als voltants del «poble», i pot fer-ne erigir més en una mena d'«urbanització», deserta l'hivern. La part baixa, encara que no segueixi repoblant-se, es dedicarà cada vegada més, i de forma mecanitzada, a uns cultius intensius i seleccionats.

I les pressions econòmiques influiran o no decisivament sobre el pervindre institucional... Aquesta haurà de ser una conclusió d'un ràpid trajecte al llarg del qual hem comprovat com la interacció dels factors no sempre produeix els resultats més normalment escomptats.

ENRIC MOREU-REY

FONTS I BIBLIOGRAFIA

ARXIU ARXIEPISCOPAL DE TARRAGONA

Secció d'Arxius parroquials. Parròquia de l'Albiol.

A1: Llibre major de censals 1738 (i part 1656).

A2: Llibre major de Confreres 1788.

A3: Llibre de la Confraria del Roser.

A4: Llibre de Desposoris.

A5: Llibre parroquial 1590.

ARXIU DE LA CATEDRAL DE TARRAGONA - Pabordia, E VII

Armaris B V, VI, VII. Especialment:

B4: «Libro Manual de los Censos (...) del Albiol (...) desde 1553 hasta 1572 (...)».
(«Liber sive Manuals confessionum (...)») (B. V/4).

B1-2 (B/V): «Legajo que contiene un cuaderno (...) 1495».

B1: Còpies de docs antics.
(B/V, 1) (B/V; C1-2).

B10 (B/VII; 10): «Libro Capbreu (...)» de 1659 a 1664.

B11 (B/V; C1 11): «Libro Capbreu (...)» de 1664.

B12 (B/V; 12): «Libro Capbreu de las confesiones (...) Tarragona, Reus (...), Albiol (...) de 1676 hasta 1693».

B17 (B/VI; 17): «Libro Capbreu de la Mensa Capitular (...) en el pueblo de Albiol (...) desde 1768 hasta 1781». («Índice del Cabreo (...)».)

ARXIU MUNICIPAL DE L'ALBIOL

AM: «Libro de apeo del término del Albiol» de l'any 1863.

— Cadastres recents.

Pascual MADOZ, *Diccionario Geográfico Estadístico Histórico de España*. Vol. I, Madrid, 1846.

L. VILLANUEVA, *Viage a las Iglesias de España*, vol. XIX, vol. XX, Madrid, 1851.

P. de BOFARULL, *Colección de Documentos* (...). vol. XII, B. 1856.

MORERA, *Tarragona Cristiana*, vols. I i II.

Cosme VIDAL ROSICH, *Alcover - Monografía histórica*. Alcover, 1897.

Emilio PEDRERO, *Guía de Valls y su Partido*. Valls, 1900.

Joan PIÉ, *Anals inèdits de la vila de La Selva del Camp de Tarragona*, art. en «Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa», B. 1907-1910.

MORERA, *Geografía de Catalunya*, dirigida per Fr. CARRERAS CANDI, volum *Provincia de Tarragona*. B. (s.n.).

GRAS y ELIAS, *Historia de los lugares de la Provincia de Tarragona*, B. 1907.

Josep MAS, *Rúbrica dels Libri Antiquitatum de la Seu de Barcelona*, 4 vols. B., 1915.

Sanç CAPDEVILA, *L'Ermitatge de les Virtuts*. Tarragona, 1927.

Johannes VINCKE, *Documenta selecta mutuas (...) relationes illustrantia*. B. 1936.

Josep IGLÉSIES, *Perennitat de La Selva del Camp*. La Selva, 1956.

Diccionario Geográfico de España, dirigido por ..., ed. Prensa Gráfica, vol. I, Madrid, 1956.

Josep IGLÉSIES, Joaquim SANTASUSACNA i Ramon AMIGÓ, *Les Muntanyes de Prades, el Montsant i Serra la Llana*, 2 vols. B. 1960.

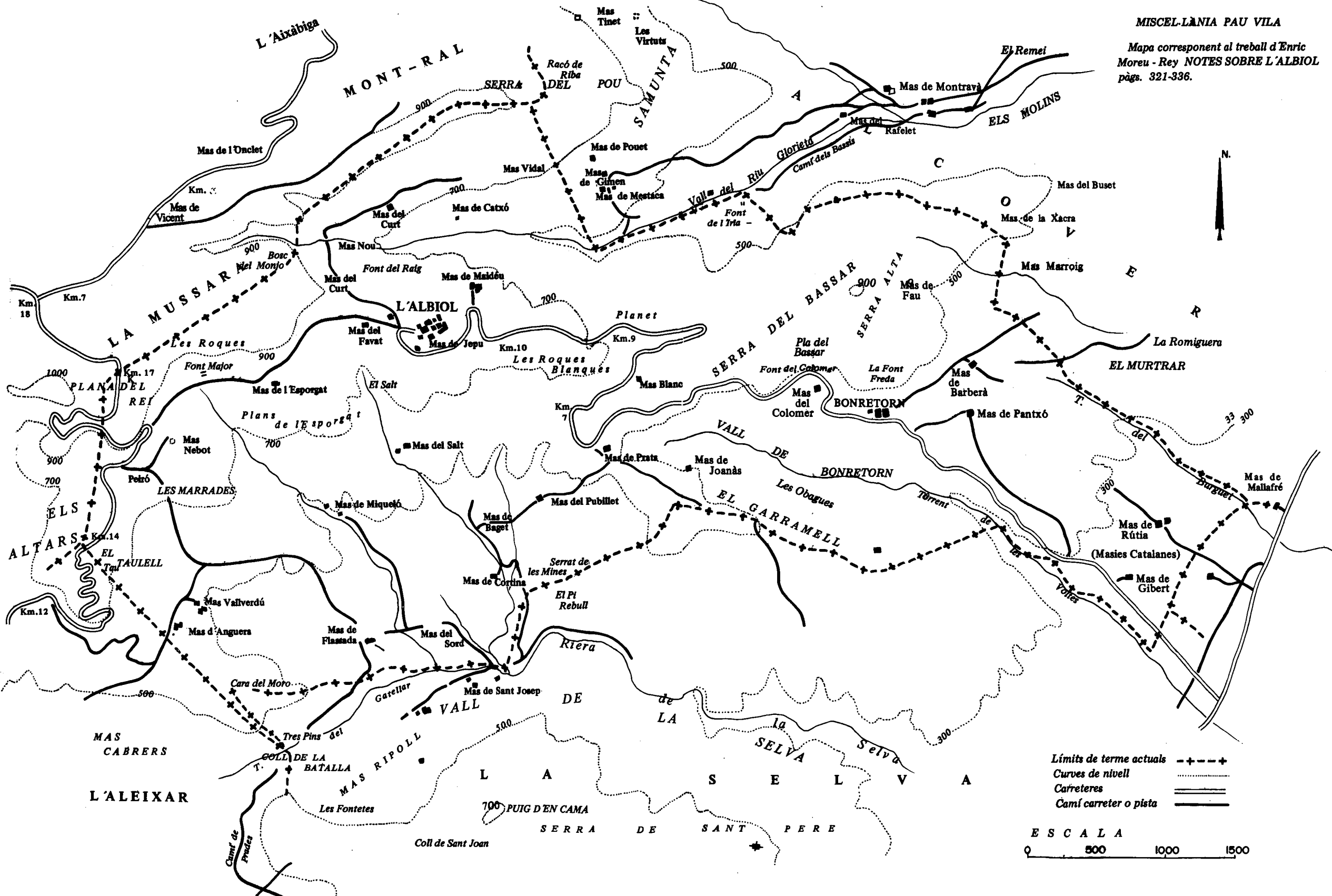
Ramon AMIGÓ i ANGLÈS, *Els topònims del terme municipal i poble de La Mussara*. Tarragona, 1963.

Ramon AMIGÓ i ANGLÈS, *Els topònims del terme i poble de Castellvell del Camp*. Reus, 1966.

E. MOREU-REY, artícl. *Albiol (L')*, en «Gran Enciclopedia Catalana», vol. I, B. 1970.

Id., id., *Els noms del lloc del terme actual i pretèrit de L'Albiol* (de pròxima publicació).

Mapa corresponent al treball d'Enric Moreu - Rey NOTES SOBRE L'ALBIOL pàgs. 321-336.

Límits de terme actuals - + - + -
 Curves de nivell
 Carreteres =====
 Camí carreter o pista - - - - -

ESCALA
 0 500 1000 1500